५) बहुजनसङ्घटको छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्याचा इतिहास महत्त्वपूर्ण इतिहास आहे. या महाराष्ट्रामध्ये अनेक महापुरुषांनी जन्म घेतला आणि आपल्या कार्यकर्तृत्वाने ते इतिहासात अजरामर झाले. त्यापैकी एक महत्त्वपूर्ण नाव म्हणजे छत्रपती शिवाजी महाराज.

छत्रपती शिवाजी महाराज हे राष्ट्राला विदेशी आणि आतताई राजसत्तेपासून स्वतंत्र करून राज्यामध्ये एक सार्वभौम स्वतंत्र राजसत्ता स्थापन करणारे एक महानायक ठरतात, म्हणून ते स्वातंत्र्याचे जनक, मुक्तीदाते तर ठरतातच; परंतु त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे या व्यतिरिक्तही असे अनेक पैलू आहेत जे त्यांना मानवतेचे पुजारी सुध्दा ठरवितात. त्या पैलूमध्ये नैतिक वर्तणूक, स्त्रियांप्रती सन्मान, जात,धर्म,पंथ इत्यादी भेदभावरहित प्रगल्भ वैचारिकता, विज्ञानवादी विचारसरणी, प्रजाहितदक्ष राजा, कुशल आणि कार्यक्षम प्रशासक इत्यादी गुणवैशिष्ट्यांनी त्यांचे व्यक्तिमत्त्व परिपूर्ण होते. ते सर्व धर्मांचा सन्मान करीत असत. त्यांच्या सेनेमध्ये अनेक बहुजन सरदार होते. त्यांचा संघर्ष हा कट्टरता आणि उदंडता याविरुद्ध होता.

'मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात' अशी एक म्हण आहे. त्याप्रमाणेच त्यांची आई व कुशल मार्गदर्शक जिजाई यांनी त्यांचे व्यक्तिमत्त्व घडविले होते, म्हणूनच लहानपणात किल्ले जिंकण्याचा खेळ खेळणारे शिवाजी महाराज नंतर अतिशय कमी वयात वास्तविकरित्या किल्ले जिंकतात. म्हणून व्यक्तीच्या मनात जर इच्छाशक्ती असेल, कार्यक्षमता, धैर्यशीलता व नैतिक मूल्य असतील तर या बळाच्या सहाय्याने तो सर्व समस्यांवर मात करु शकतो, ही प्रेरणा छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कार्यकर्तृत्वातून घेता येते. याच उद्देशाने या पाठ्यघटकाची रचना करण्यात आली आहे. **"राजाने लोककल्याणाच्या संवर्धनासाठी समाजव्यवस्था प्रस्थापित करून नवीन राज्याची निर्मिती करणे."**

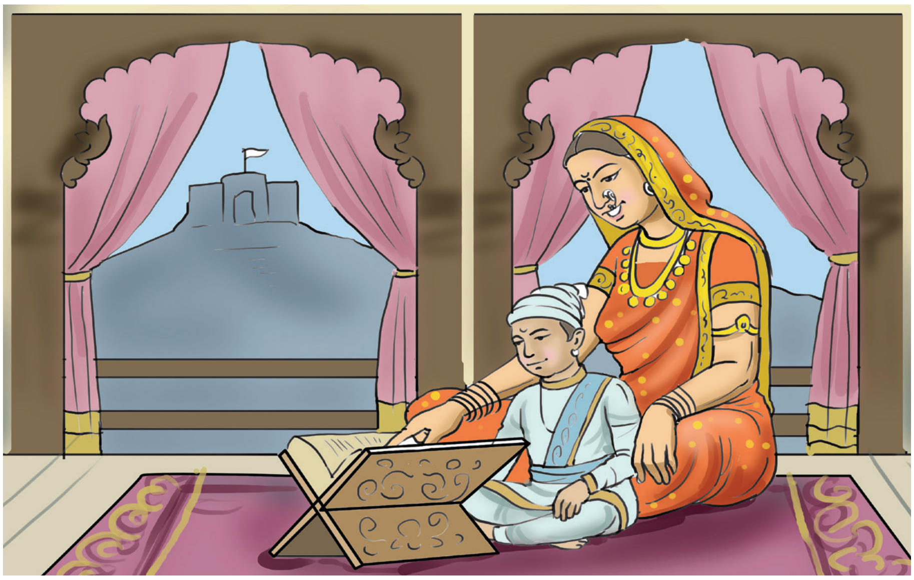

महारट्ठ रज्जे अनेका इतिहासिका राजवंसेहि रज्जा अकरि। तेसु छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स नाम अग्गट्ठानि अत्थि। पितुनो सहाजि मालोजि भोसले च मातुया जिजाई लखुजी जाधवेनं उदरे बालको सिवाजिस्स सिवनेरि दुग्गस्मिं इसावस्से तिंसति सोळस्ससते फरवरि मासे एकुणवीसति दिवाङ्क पुणे नगरिस्स सन्तिके विजायि।

जिजाईनेन अप्पवयोन्ते' व सिवाजिस्स अन्तकरणस्मिं धम्मनिट्ठा, साधिनता,चरित्तेनिट्ठा च साभिमानो तथेव ञाणं-

पटिसम्भिदा, विञ्ञाणं च वंसपम्परास्स सङ्खारो अदासि। मूनयो, इसयो परितो असिमो सद्धा, अविसित्थता,सुद्धो चारित्तो, सेनासु मादकवहा वत्थु निसेधेति, पुत्तदारका आदिके मा हञ्ञितब्बं ति सो तस्स आणाय होति। किञ्चि इत्थिस्स अवमानेति न भवति इदं परितो दल्हा पायोजेति निम्मनासिप्पी, इदं छत्तपतिस्स गुणविसेसो तस्मिं समये सेनानिस्मिं सन्दिस्सति न सन्ति। छत्तपति सिवाजिस्स इदं गुणा तेसेस्मिं तेसं मातेम्हा अलभि। जिजाई नं वीरकञ्ञा, वीरभरिया च वीरमाता अत्थेन सम्बोधन्ति।

सन्त तुकाराम सब्ब गामेसु बहुजन समाजानं सामाजिको च राजकियो दिट्ठिया सति-सम्पञ्ञ अकरि। सन्त तुकोबानं दारको सिवाजिस्स 'छत्तपति' अयं उपाधि आयुस्स द्वेदस वस्सी अदासि। छत्तपति करणियेन होति, न जच्चा होति। महारट्ठ पदेसस्मिं सन्ते कतो धम्मिको च सामाजिको च उन्नतेसु छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो राजकियो च सामजिको च अवत्ताना अकरि। छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो साधु-सन्तानं-समणानं सोत्थाना अदित्वा अत्तरज्जस्स पतिट्ठापना अकरि। अत्तरज्जस्स कम्मानं सब्ब संगनिकरतानं (समाजानं)अनुग्गहा लभितुं महारञ्ञो बहुजनानं हत्थेस्मिं सब्बपठमो सत्थ अदासि च 'बहुजनहिताय, बहुजनसुखाय' पवत्तेसि। नत्थि एत्तावता व हवालदारो च सरनोबत इदं धुरन्धरता मराठासमाजं अदासि, तथेव सबनीसो ब्राह्मणसमाजं, कारखानिसो पभूसमाजं,रामोसि च महारो समाज रक्खनानं कम्मं अदासि। इमे सब्बे सुरानं 'मावळे' इति सम्बोधन अकरि।

तथेव छत्तपति सिवाजि महाराजानं अनेका दुग्गे सुरक्खिता रक्खि। छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो च तस्स विचारसरणीनानं सुर वीरेन उत्तरो भारतेसु अनेका पदेसानं अत्तनो दमि। तेसानं पेसावरहि दक्खिणेस्मिं मद्दास याव, बंगालेहि पच्चिमं गुजराते याव रज्जसत्ता पटित्थापना अकरि।

छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो सामाजिको च राजकियो विरोधनासमना पवत्तेन्तुं 'अट्ठपधानमण्डलस्स' पतिट्ठापना अकरि। **महान्नवापधानो**–रज्जस्सपमुखा, **अमाच्च**–हिसाबनिस, **सचिवो**–सन्देसविनिमया, **मन्ति**–हेरपमूखो, **सेनापती**–सेनानं पमुखो, **सुमन्त**–विदेसा उपदेसका, **दण्डन्यायका**–न्यायपमुखो, **पण्डितराव**–धम्म पमुखो।

छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स समत्थिया च सम्पदाना (आचरणा) सल्लक्खनीया अत्थि। महारञ्ञो अत्तरज्जस्स ठापना,पब्बत-निन्नभूमिया सेनाय सहाय्येन 'गनिमीकावा' इदं युज्झनीतिं अत्थेन वड्ढि। उत्तमा सेनानि, विजानाति रञ्ञो रज्जापालन्यायता जानाति (जानकार), धम्मिको अधिवासका, दुतेय्या नेतु, धम्मिका वत्तना, कम्मक्खमा सासना, इत्थिया परितो आदरा, दयादारहा पटिपज्जति विनासेति (विनासका), मनुजानं यथाभूता उपपरिक्खा,

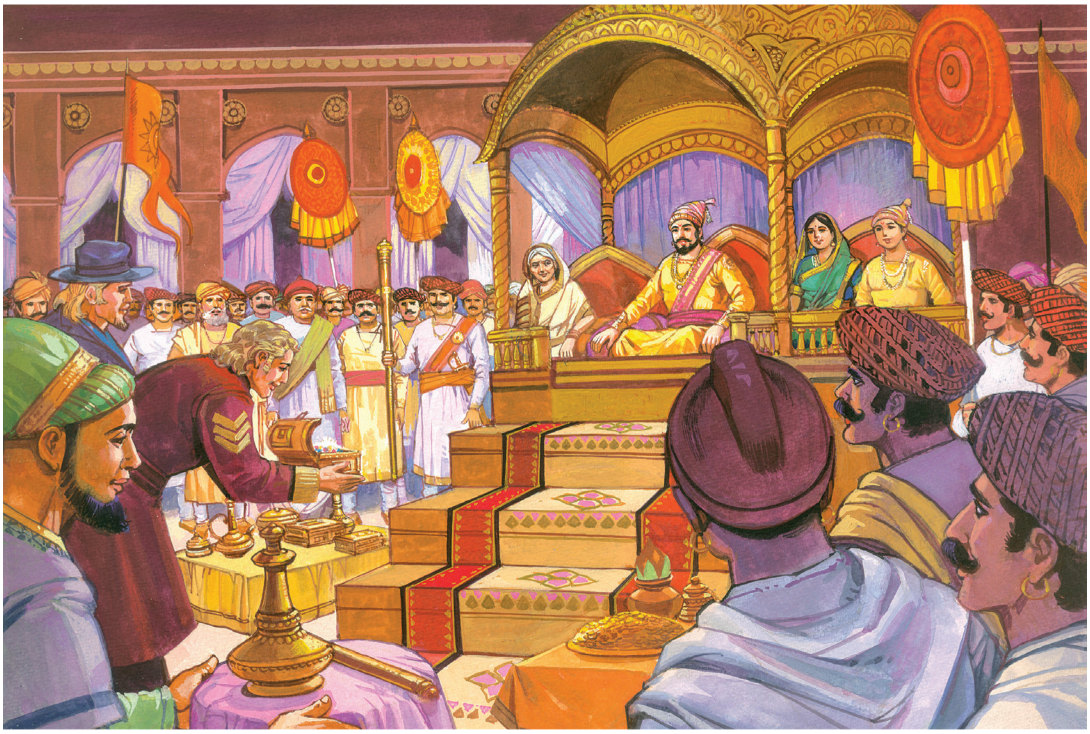

देसीया पेमं, लक्खरो उद्वि, नाविका दला पटित्थापि। कल्याणपट्टने आरमारं पतिट्ठापेत्वा पोतुगिजस्स च बिटीसस्स वड्ढमानस्स पभावं विच्छेदं कता च निवारेसि। सुवण्णदुग्गं, सिन्धुदुग्गं इदं समद्दपाकार मापेत्वा समुद्दतीरं रक्खि। ''जनहिताय रज्ज, पजानं सुखा इमे'व रञ्ञोस्स सुखो, पजानं हिता इमे'व रञ्ञोस्स हितो,'' इत्थं पुरातणा चिन्तनानं यथानुरुपं छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो वत्तेतु अहोसि।

भारत अयं कसिपधान देस अत्थि। रज्जस्स कसिकम्मेसु'व अत्थविन्यासं (परिपालना) निस्सिता अहोसि। छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो कसि उन्नमति अभिमुखं विसेसो अवधाना अदासि। कस्सके कसि कातुं उत्तेजिता अदासि। आपतन भूमिं कसिकम्मेसु आहरि। कस्सको च गामिकेन च तेसानं वपितानं आरक्ख अदासि। रज्जेस्मिं कसिनं विञ्ञानुगता गणनायित्वा इति यथानुरुपं खेत्तसारा (कसनया) निच्चिता अकरि। अनाथा कस्सके बीजा-बीजायेण अदासि, उसभा-नवनकुसा अटिग्गण्हातुं रुपिया अदासि, नेसग्गिका अपदा समयी कस्सकानानं पुब्बा खेत्तसारा लोपेति अकरि। दयादानं अदुहालेसु उपलभात जनानं मुत्तित्वा विसेस पच्चहारन्तुं पदत्था (अधिकारी) नियामि। कसिनानं धरणेन च बन्धारेन निम्माणि तथेव दुग्गेसु उत्तमा जलपरिपालना अकरि।

बहुजनानं हत्थेसु सब्ब पठमो 'सत्थ' च गामानं पाटिलकी दायी रञ्ञोस्स' ति' एप्पिले छ सत सहस्सानि असीती रायगडदुग्गे ठाणं निब्बानं अधिगच्छि।

छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स रायगडस्मिं चेतिया (समाधि) गवेसतित्वा सिवजयन्तिउस्सवो पकाटिकतान्तुं सम्पादकसभा पतिट्ठापेतुं तथेव जगानं पच्चमुखस्मिं सब्बपठमो छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स जयन्ति महाजनायदिट्ठेन आरम्भा करापेतु मानवानं पुजका रट्ठपिता जोतिबा फुले यस्स छत्तपति सिवाजि रञ्ञोस्मिं भूमिदब्बी (पोवाडा) योजित्वा छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स पसंसा अकरि च 'कुळवाडी भूसण छत्तपति सिवाजि' एवं कथना अकरि।

तस्मा अज्ज'पि तेसानं कम्मरुपेन ते पच्चेकानं समुत्तेजेन्ति।

(स्वरचित)

शब्दार्थ

रज्ज (नपु.)– राज्य
अग्गट्ठानि (वि.)– अग्रस्थानी
दुग्गस्मिं (पु.)– किल्ल्यावर
साधिनता (पु.)– स्वातंत्र्य
चरित्तनिट्ठा (वि.)– चारित्र्यनिष्ठा
पटिसम्भिदा (वि.)– मीमांसापूर्ण ज्ञान
विचारविनिमयातून प्राप्त ज्ञान
संक्खारो (पु.)– संस्कार
असिमो (वि.)– असिम
अवसित्थता (वि.)– साधेपणा
करणियेन (वि.)– कर्तृत्वाने
अवत्ताना (वि.)– क्रांती
सोत्थाना (पु.)– आशीर्वाद
अदित्वा (पूर्व.क्रि.)– घेऊन

अत्त (पु.स.ना.)– स्वतः
किञ्चि (अ.)– काही
उपरि (अ.)– वर
सुर (वि.)– शूर
दमि (भू.क्रि.)– नियंत्रणात आणले
याव (अ)– पर्यंत
पतिट्ठापना (पु.)– स्थापना
अकरि (भू.क्रि.)– केले
विरोधनासमना (नपु.)– सलोखा
पवत्तेन्तु (नि.अ.)– राखण्यासाठी
पमुखो (नपु.)– प्रमुख
उपदेसका(पु.)– उपदेशक
समत्थिया (वि.)– योग्यता, समर्थता
सम्पदाना (वि.)– कामगिरी
सल्लक्खनीया (वि.)– उल्लेखनीय, चिंतनीय
पब्बत (पु.)– पर्वत
विजानाति (वर्त.क्रि.)– जाणतो
वड्ढि (भू.क्रि.)– विकसित केला
वत्तना (स्त्री.)– व्यवहार, वर्तन, आचरण
इत्थि (स्त्री.)– स्त्री, महिला
पभाव (पु.)– प्रभाव
निवारेसि (भू.क्रि.)– थांबविले, संपविले
सुखं (क्रि.वि.)– सुखकारक
पुरातणा (वि.)– प्राचीन
वत्तन (नपु.)– वर्तन, वागणूक
कसि (स्त्री.)– शेती
पधान (नपु.)– प्रधान
निस्सिता (कृ.)– आश्रित, अवलंबून
उन्नमति (वर्त.क्रि.)– प्रगती करतो
कातुं (पूर्व.क्रि.)– करण्यासाठी
उत्तेजिता (स्त्री.)– उत्तेजित करणारी, प्रोत्साहित करणारी
आपत (नपु.)– पडीक
वपित (कृ.)– बीज पेरता
उसभ (पु.)– बैल
अपदा (नपु.)– आपत्ती
पुब्ब (वि.)– पूर्वीचे
खेत्तसारा (पु.)– शेतीकर, जकात
लोपेति (वर्त.क्रि.)– नष्ट होते, लोप पावते
मुत्ति (स्त्री)– मुक्ती, स्वातंत्र्य
विसेस (पु.)– विशेष
पच्चहारन्तुं– परत आणण्यासाठी, वसुलीसाठी
दायी (वि.)– देणारा
कालकिरिया (स्त्री.)– मरण, अंत, शेवट
निब्बान (नपु.)– निर्वाण
अधिगच्छि (भूत.क्रि.)– प्राप्त केले
गवेसतित्वा (पूर्व.क्रि)– शोधून
पसंसा (स्त्री.)– प्रशंसा
पच्चक (वि.)– प्रत्येक
समुत्तेजेन्ति (वर्त.क्रि.)– प्रेरित करतात, उत्तेजित करतात.

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) शिवाजी महाराजांचा जन्म कुठे झाला?
२) शिवाजी महाराजांच्या आई-वडीलांचे नाव काय होते ?
३) शिवाजी महाराजांना कोणती उपाधी मिळाली होती?
४) शिवाजी महाराजांना छत्रपती ही उपाधी कुणी दिली?
५) जिजाबाई यांच्या वडीलांचे नाव काय होते?
६) सर्व शूर-वीरांना कोणत्या नावाने संबोधल्या जात असे?
७) शिवाजी महाराजांनी कोणत्या मंडळाची स्थापना केली व कां केली?
८) पर्वत-डोंगर दऱ्यांमध्ये शिवाजी महाराजांनी कोणते युध्द तंत्र विकसित केले होते?
९) शिवाजी महाराजांचा मृत्यू केव्हा झाला?
१०)शिवाजी महाराजांची समाधी कुणी शोधून काढली?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) बालको सिवाजिस्स सिवनेरि दुग्गस्मि विजायि।

२) जिजाईनं वीरकञ्ञा, वीरमाता न सम्बोधन्ति ।

३) सिंहगडदुग्गे अत्तरट्ठस्स अग्गनगरा मापिता।

४) तुकोबा महाराजो दारको सिवाजिस्स छत्तपति उपाधि द्वेदस वस्सी अदासि।

५) सब्बे सुरानं मावळ इत्थं सम्बोधन अकरि।

३. योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

१) सोळसवयोपत्तो........ विजित्वा अत्तरट्ठं पतिट्ठापि। (सिन्धुदुग्गं/तोरणादुग्गं)

२) .... अत्तरट्ठस्स अग्गनगरा मापिता। (रायगडदुग्गे/विजयदुग्गे)

३) सिवाजि महाराजस्स पितु नाम........ अत्थि। (संभाजि भोसले/सहाजि भोसले)

४) कुळवाडी भूसण........ एवं कथना अकरि। (छत्तपति सिवाजि/छत्तपति संभाजि)

५) सिवाजि महारञ्ञा........कालकिरियं अहोसि। (सिंहगडदुग्गे/रायगडदुग्गे)

४. संधी विग्रह करा.

१) तेसानं

२) तस्मिं

३) तथेव

५. जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) सिवाजिस्स पितुनो	अ) सहाजिरञ्ञो भोसले
२) सिवाजिस्स विजायि इदं दुग्गे	ब) छत्तपति
३) अत्तरट्ठस्स अग्गनगरा	क) सिवनेरि
४) सिवाजिस्स उपाधि	ड) सन्त तुकाराम
५) महान सन्तो	इ) रागयडदुग्गे
	फ) तोरणादुग्गे

६. जाळेरेखाचित्र पूर्ण करा.

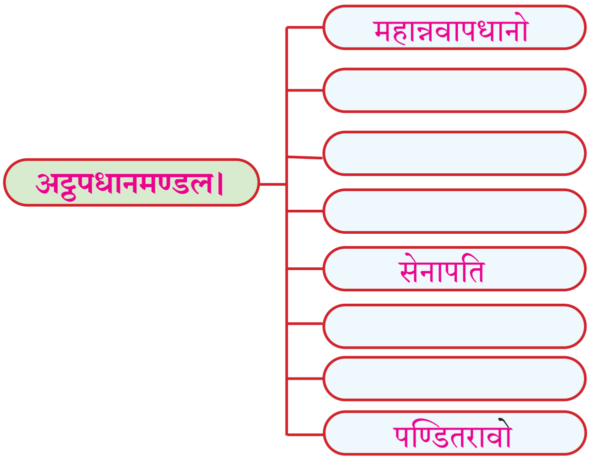

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) बहुजन संघटक छत्रपती शिवाजी महाराजांची कार्यशैली स्पष्ट करा.

२) प्रजाहितदक्ष आणि मानवतावादी-विज्ञानवादी राजा म्हणून छत्रपती शिवाजी महाराजांचे वर्णन करा.

☆☆☆